

HADİSTE İLLET: ÜMMETİN FAZİLETİYLE İLGİLİ BİR HADİSİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Yavuz KÖKTAŞ

K. T. Ü. Rize İlahiyat Fakültesi

Giriş

Günümüzde hadislerde metin tenkidi yapıp yapılmadığı, diğer bir ifadeyle geçmişte metin tenkidinin ihmal edildiği meselesi tartışılmaya devam etmektedir. Hadislerde metin tenkidi yapılmadığını ileri sürenler, özellikle hadis usûlünün bir sened usûlü olduğu, dolayısıyla hadis tenkidinin bir isnad tenkidi olduğu üzerinde durmuşlardır. Buna karşın metin tenkidi yapıldığını söyleyenler hadis usûlündeki şüzûz ve illet konusuna dikkat çekmişlerdir. Bununla birlikte tarihi bir bütün olarak fakihî ve muhaddisiyle birlikte değerlendirmek suretiyle Kur'an'a arz ederek hadis tenkidi, hadisler arası tearuz sebebiyle metin tenkidi, icmaya aykırı hadislerin tenkidi, dinin genel ve kesin esaslarına aykırı hadislerin tenkidi, kıyasa aykırı hadislerin tenkidi, akla, tarihe ve ilme aykırı hadislerin tenkidi gibi farklı açılardan iç tenkid, yani metin tenkidi yapıldığını ortaya koyanlar da bulunmaktadır.¹

Bu noktada bir hususun altı çizilmelidir: Hadis usûlünün bir sened usûlü olduğu doğrudur. Doğru olduğu kadar da tabiidir. Zira bu usûl, metne giriş yapmadan önce metnin aidiyetini inceleme konusu yapmıştır. Bu aşamadan sonra tahlil, tenkid,

¹ Bkz. Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 1997, s. 174-212; ayrıca bkz. Misfir b. Gurmullah, *Hadiste Metin Tenkidi Metotları*, (Çev. İlyas Çelebi, vd.), İstanbul, 1997, 102-404.

anlama ve yorumlama süreci gelmektedir. Birinci safha, yani sened incelemesi Hasan Hanefî'nin deyişiyile metnin sıhhatini temin eden tarihsel eleştiridir. Anlaşılan şeyin tarihsel olarak sahih olduğunun güvencesi olmaksızın *anlama* mümkün olamaz. Aksi takdirde sahih olmayan bir metni anlama çabası, anlama doğru olsa bile hataya götürür. Metnin tarihî sıhhati ve kesinlik derecesi tespit edildikten sonra anlama süreci sağlam bir esas üzerine oturmuş olur.²

Bununla birlikte her şeyi senedle başlatmak ve senedde bitirmek de doğru değildir. Çünkü senedi sahih olsa bile bir hadîste hata veya vehimin vuku bulması her zaman imkan dahilindedir. Bundan dolayı "senedin sahih olması metnin de sahih olmasını gerektirmez" şeklinde bir kaide geliştirilmiş³ ve tarihte bu kaide hadîslere uygulanmıştır. İlet konusu bu kaidenin uygulandığı en geniş alandır. Çünkü illet, sahih bir hadîsi sahihlik derecesinden düşürmektedir.

Bununla birlikte teknik anlamda hadîs usûlünde yaygın olarak kullanılan iki tabir bulunmaktadır: İlet ve vehim. Hadîs usûlünde illet, dış görünüşü itibariyle hadîsin sıhhatine zarar verebilecek herhangi bir kusur taşımayan hadîsin gerçekte sıhhatine zarar verecek gizli bir kusurunun bulunmasından ibarettir.⁴ Bu gizli kusur hem senedde hem de metinde bulunabilir. Seneddeki illete mevkuf haberi ref etmek, mürsel haberi vasletmek gibi durumlar örnek olarak verilebilir. Hadîslerin tashîf ve tahrîf edilmesi, metinden olmayan bir sözün metne sokulması, bir metnin başka bir metin içine yerleştirilmesi, manayla rivayet sebebiyle bir hadîsin Kur'an'a veya başka bir hadîse muarız olması gibi durumlar da metne dahil olan illet olarak

² Hasan Hanefî, *Religious Dialogue and Revolution*, Kahire ts. s. 1.

³ Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-mevzûât*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Beyrut 1983, I, 99.

⁴ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, (thk. Aîşe Abdurrahman), Kahire, ts. S. 259; Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 285; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 154. İlet kelimesinin hangi tür hadîsler için kullanılacağı konusunda bazı farklılıklar bulunmaktadır. İbnu's-Salâh bunlara değinmiş, mesela Tirmizî'nin neshi hadîsin illetlerinden biri olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Bkz. *Ulûmu'l-hadîs*, s. 262.

kabul edilebilir.⁵ Vehimi de aynı şekilde değerlendirmek mümkündür. Ancak daha ziyade ravilerin bir özelliği olarak kullanılmaktadır. Önce sahih olarak rivayet edilen, sonra ravisinin vehmi anlaşılan bir hadîs bu vehmin ortaya çıkmasından sonra sahih olma vasfını kaybeder ve illetli, yani muallel hadîs olur.

Hadîste illet tespiti hadîs ilminin en önemli ve en güç bilinen konularından biridir. Yüksek anlayış, üstün hafıza, yüzbinleri aşan hadîslerin metin ve isnadlarına derin vukuf sayesinde hadîsin illetini keşfetmek mümkün olabildiği için⁶ Ali b. el-Medîni (ö. 234/848), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buharî (ö. 256/870), Ebu Hâtim er-Razî (ö. 277/890), Darekutnî (ö. 385/995) gibi çok az hadîsçi muallel bahsindeki bilgisiyle şöret kazanabilmiştir.

Tarihte hem senedde hem metinde sika ravilerin⁷ bir çok vehmi tespit edilmiş ve ortaya konulmuştur.⁸ Ayrıca şunu da vurgulamak gerekir ki, illet veya vehimin

⁵ Ayrıntılar için bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Hadîs Tarihi*, (neşr. İbrahim Hatipoğlu), İstanbul, 2002; s. 152-159; Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâisu'l-hâsis şerhu İhtisâri ulûmi'l-hadîs*, Kahire, 1979, s. 55-59; Abdulcabbar Saïd, "Menhecîyyetu't-teâmul ma'a's-sünneti'n-nebeviyye", *İslamiyyetu'l-ma'rife*, (2002) V: 18, s. 73-75. Burada manayla rivayetin bir yönü üzerinde durulmalıdır. Hadîs usûlü eserlerinde muallel hadîse namazda bismelenin okunup okunmayacağı örnek olarak verilir. Örnekte dikkat çeken nokta "ravinin anladığını rivayet etmesi" sebebiyle hataya düşmesidir. Böyle bir hata hadîsin diğer tariklerini karşılaştırmak suretiyle tespit edilmekte ve sonuçta hadîs muallel olmaktadır. Bkz. Suyûtî, *Tedribu'r-râvi*, (thk. Ahmed Ömer Haşim), Beyrut, 1993, I, 215; İzmirli İsmail Hakkı, *Hadîs Tarihi*, s. 149; Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâisu'l-hâsis*, s. 56.

⁶ Hakîm en-Neysâbüri, bu durumu *hıfz*, *fehîm* ve *ma'rife* kelimeleriyle ifade etmiştir. Bkz. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, Beyrut, 1977, s. 113. Abdurrahman b. Mehdi'nin şu sözü yanlış anlaşılmaya müsaittir: "Hadîsin ne olduğunu bilmek ilham işidir. Bir alime hadîsi niçin illetli kılıyorsun dersin, derim ki, bunun delili yoktur". (Bkz. Hakîm en-Neysâbüri, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, s. 113) Bu söz zahiri manasıyla anlaşılırsa, hadîslerin subjektif bir metotla değerlendirilebileceği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Oysa Abdurrahman b. Mehdi'nin maksadı bu değildir. Onun metodunda ilham için başında değil, sonunda söz konusudur. Burada ilham, Kur'an'ı bilen, üstün bir hafızaya sahip, bir hadîsin tüm tariklerine vakıf olma gibi nitelikleri bulunan bir alimin sonuçta ortaya koyduğu şahsî bir kanaattir.

⁷ Hakîm en-Neysâbüri, genelde sika ravilerin naklettikleri hadîslerde illetin vuku bulduğunu belirtmektedir. Bkz. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, s. 112. İlelu'l-hadîs literatürü bu tür hadîsler için bol malzeme ihtiva etmektedir. Ancak bunun dışındaki örnekler için bkz. Vezîr el-Yemanî, *el-Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zebbi an sünneti Ebi'l-Kasım*, (thk. Şuayb el-Arnâvud), Beyrut, 1994, III, 90-94; Mehmet S. Hatipoğlu, "Müslüman Alimlerin Buharî ve Müslim'e Yönelik

Hadîste İlet: Ümmetin Faziletiyle İlgili Bir Hadîsin Değerlendirilmesi

tespiti kişiden kişiye, hatta tavırdan tavıra değişmektedir. Birinin illetli gördüğü hadîsi bir başkası öyle kabul etmemiştir. Bunun sebepleri arasında hadîslere derin bir vukufiyetin yokluğunu, yani konuyla ilgili hadîslerin tüm tariklerine vakıf olma eksikliğini ve mezhebî bağlılıktan veya kişinin içinde yaşadığı sosyo-kültürel durumdan kaynaklanan subjektif tutumları saymak mümkündür. Hadîs alimlerinin cerh ve ta'dilde "mütesahil-mutedil-müteşeddid" şeklinde edindikleri meslekler aynen hadîslerdeki illeti tespit etmede de, diğer bir ifadeyle metin tenkidinde de geçerlidir. Ayrıca illetin tespiti kesin delillerle ispatı mümkün olmayıp karînelere dayanan zann-ı galip ile tespit edildiği için bir hadîsin muallel olup olmadığı da ihtilaf edilebilmektedir.⁹ Bu noktada en sağlıklı yol, hadîsin tariklerini, konuyla ilgili görüşleri ve malzemeleri bir bütünlük içerisinde değerlendirmek ve ilmî bir biçimde şahsî kanaati ortaya koymaktır.¹⁰

Bu çalışmayla hadîslerde illetin nasıl tespit edildiğini ve illet tespit etmede alimlerin nasıl farklı düşündüklerini "ümmeğin faziletiyle ilgili bir hadîs" çerçevesinde ortaya koymaya çalışacağız. Bunun için "ümmeğin faziletiyle ilgili hadîs", ulaşabildiğimiz tüm tarikleriyle birlikte incelenecek, sonra hadîsle ilgili mülahazalar üzerinde durulacaktır.

Ümmetin faziletiyle ilgili hadîsin değerlendirilmesi

Çalışmamıza konu olan hadîsin metni şöyledir: "Ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Onlara ahirette azap yoktur. Kıyamet günü her bir müslümana yahudi ve hıristiyanlardan bir kişi verilecek ve ona 'ey müslüman, bu senin ateşten

Eleştirileri", *İslamî Araştırmalar* (1997) 10: 1-2-3, s. 1-15; Hayri Kırbazoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara, 1999, s. 188-190; M. Emin Özafşar, "Rivayet İlimlerinde Eser Karızması ve Müslim'in el-Câmi'u's-Sahîh'i", *AÜİFD.* (1999) XXXIX, s. 318-343

⁸ Hakîm en-Neysâbüri, çoğu senedde olmak üzere 10 çeşit illet tespit etmiştir. Bkz. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, s. 112-119.

⁹ Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 115.

¹⁰ Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâisu'l-hasîs*, s. 55.

kurtuluşunun fidyesidir' denilecektir". Bu rivayetin varyantlarında bazı lafız farklılıkları bulunmaktadır. Bunları aşağıda inceleyeceğiz. Burada en önemli nokta rivayette geçen "onlara ahirette azap yoktur" ifadesidir. Bu ifadeyle ilgili görüşleri ileride değerlendireceğiz.

Yukarıda söz konusu olan rivayet 10 sahabî tarafından nakledilmiştir. Bunlar şunlardır:

1. Ebu Musa el-Eş'arî
2. Enes b. Malik
3. Ebu Hureyre
4. İbn Abbas
5. İbn Ömer
6. Muaz b. Cebel
7. Halid b. Ma'dan
8. Ubeydullah b. Ziyad
9. Abdullah b. Yezid
10. Ensardan biri

Şimdi bu sahabîlerden nakledilen hadîsleri senedleriyle birlikte inceleyelim. Bu inceleme aynı zamanda metindeki lafız farklılıklarını da ortaya koyacaktır.

1. Ebu Musa el-Eş'arî rivayeti

a. Ebu Hanife → Ebu Burde → Ebu Musa el-Eş'arî → Hz. Peygamber: "Şüphesiz bu ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Onların azabı dünyada kendi elleriyle vuku bulacaktır".¹¹

¹¹ Ali el-Karî, *Şerhu Müsnedi Ebi Hanife*, (Halil Muhyiddin), Beyrut, ts. s. 280.

b. Mervan el-Fezarî → Harmele b. Kays → Ebu Burde → Ebu Musa el-Eş'arî → Hz. Peygamber: "Ümmetim affedilmiş bir ümmettir. Ahirette onlara azab yoktur. Onların azabı dünyada, zelzeleler, fitneler ve katl şeklinde olacaktır".¹²

c. Muhammed b. Sabık → Rebi' b. Ebi Said en-Nasrî → Muaviye b. İshak → Ebu Burde → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Şüphesiz bu ümmet rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Allah onların azabını kendi aralarında kılmıştır. Kıyamet günü onların her birine diğer din müntesiplerinden bir kişi verilecek ve 'bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir' denilecektir".¹³

d. Yezid b. Hârûn → Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe → Said b. Ebi Burde → Ebu Burde → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Şüphesiz ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Onlara ahirette azap yoktur. Onların azabı dünyada katl, musibetler ve zelzeleler şeklinde olacaktır".¹⁴

e. Osman b. Ebi Şeybe → Kesir b. Hişam → Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe el-Mes'udî → Said b. Ebi Burde → Ebu Burde → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Bu ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Onlara ahirette azap yoktur. Onların azabı dünyada fitneler, zelzeleler ve katl şeklinde olacaktır".¹⁵

f. Ahmed b. Abdulvahhab → Yahya b. Salih → Said b. Yezid → Abdumelik b. Umeyr → Ebu Burde → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Onlara ahirette azap yoktur. Kıyamet günü her bir müslümana ehl-i kitaptan biri verilecek ve ona 'ey müslüman, bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir' denilecektir".¹⁶

g. Ahmed b. Yezid → Yahya b. Yahya → İsmail b. Ayyaş → Ca'fer b. Haris → Urve b. Abdullah b. Kuşeyr → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Ümmetim rahmete

¹² Nuaym b. Hammâd, *Kitabu'l-fiten*, (thk. Semir b. Emin ez-Zuheyrî), Kahire, 1991, II, 614.

¹³ İbn Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1992, IV, 408.

¹⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 418.

¹⁵ Ebu Davud, *Fiten*, 7.

¹⁶ Taberanî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 27.

mazhar olmuş bir ümmettir. Onlara ahirette azap yoktur. Kıyamet günü her bir müslümana yahudi ve hıristiyanlardan bir kişi verilecek ve ona 'ey müslüman, bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir' denilecektir".¹⁷

h. Ahmed b. Mes'ud el-Makdisî → Amr b. Ebi Seleme → Zühre b. Muhammed et-Temimî → Selim b. Ebi'n-Nadr ve Abdullah b. Osman b. Haşyem → Ebu Burde → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Onlara ahirette azap yoktur. Kıyamet günü her bir müslümana yahudi ve hıristiyanlardan bir kişi verilecek ve ona 'ey müslüman, bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir' denilecektir".¹⁸

i. Ahmed b. Süleyman → Hasan b. Mükrim → Yezid b. Harun → Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'udî → Said b. Ebi Burde → Ebu Burde → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Onlara ahirette azap yoktur. Allah onların azabını dünyada katl, zelzeleler ve fitneler şeklinde kılmıştır".¹⁹

k. İbrahim b. Dıhyan → Dıhyan → Velid b. Müslim → Sevr b. Yezid → Nasr b. Alkame → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Şüphesiz bu ümmet rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Allah onların azabını kendi aralarında kılmıştır. Kıyamet günü onların her birine diğer din müntesiplerinden bir kişi verilecek ve 'bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir' denilecektir".²⁰

Değerlendirme:

Ebu Musa el-Eş'arî'den nakledilen bu rivayetten şu sonuçları çıkarabiliriz:

1. Ebu Musa el-Eş'arî'den bu hadisi nakleden üç ravi bulunmaktadır.

a. Ebu Musa'nın oğlu Ebu Burde

¹⁷ Taberanî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 135.

¹⁸ Taberanî, *el-Mu'cemu's-sağır*, I, 10.

¹⁹ Hakîm en-Neysaburî, *el-Müstedrek*, IV, 491.

²⁰ Taberanî, *Müsnedü's-Şamiyyîn*, (thk. Hamdi Abdulmecid es-Silefi), Beyrut, 1996, III, 375.

b. Urve b. Abdullah b. Kuşeyr

c. Nasr b. Alkame

2. Ebu Musa el-Eş'arî'den nakledilen bu rivayetin bazı senedlerinde cerhedilen raviler bulunmaktadır.

“d” senedinde adı geçen Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe el-Mes'udî'nin sika olmakla birlikte ömrünün sonunda ihtilat ettiği ifade edilmiştir. Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman'ın Bağdat'ta ihtilat ettiğini, Kufe ve Basra'da ondan işitenin rivayetlerinin ceyyid olduğunu ve Ebu'n-Nadr ile Asım'ın, ihtilatından sonra Abdullah'dan işittiklerini belirtir.²¹ Elbanî, Abdurrahman b. Abdullah'ın ihtilat etmesine rağmen hadîsin sahih olduğunu belirtmiştir.²²

“e” rivayetinde adı geçen Osman b. Şeybe hakkında Zehebî (ö. 748/1347), teferrüd etmedikçe münker olmadığını, Buharî ve Müslim'in Sahih'lerinde ondan nakilde bulduklarını söylemiştir.²³

“f” rivayetinde adı geçen Abdulmelik b. Umeyr bazı alimler tarafından cerhedilmiştir. Ahmed b. Hanbel onun “muztaribu'l-hadîs olduğunu, rivayetlerinde çok hata ettiğini” belirtmiştir. Yahya b. Maîn (ö. 233/847) ise ömrünün sonunda ihtilat ettiğini söylemiştir. Ayrıca onun sika olduğunu, bir iki hadîste hata yaptığını belirtmiştir. Bunlarla birlikte İclî (ö. 261/875) “salihu'l-hadîs” olduğunu, Nesaî (ö. 303/915) “kendisinde beis olmadığını” ifade etmiştir. İbn Hibban (ö. 354/965) ise onu sikalar içinde zikretmiştir.²⁴ Abdulmelik b. Umeyr'in durumu böyle olsa da aynı hadîsi onun dışında Ebu Burde'den nakleden başka sika ravilerin bulunmasıyla mezkur hadîs ihticaca uygun hale gelmektedir.

²¹ Mizzâ, *Tehzîbu'l-kemâl*, XVII, 212-214; İbn Hacer, *Tehzîbu'l-tehzîb*, II, 524.

²² Elbanî, *Silsiletu'l-ahâdîsi's-sahîha*, Riyad, 1995, II, 648.

²³ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, (thk. Ali Muhammed Muavvad), Beyrut, 1995, V, 48.

²⁴ Mizzâ, *Tehzîbu'l-kemâl*, XVIII, 373.

“h” rivayetinde adı geçen Amr b. Ebi Seleme, genel olarak zayıf kabul edilmektedir. Bu rivayetin hadisinin itibar için yazılabileceği, fakat onunla ihticac edilemeyeceği ifade edilmektedir.²⁵

Bu haliyle hadisin zayıf senedleri olmakla birlikte sahih ve hasen senedlerinin bulunduğu belirtilmelidir.

Ebu Musa el-Eş'arî hadisinin metninde bazı farklılıklar vardır. Onları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ebu Hanîfe ve Muaviye b. İshak kanalıyla Ebu Burde'den nakledilen iki rivayet hariç bütün tariklerde “ümmetin ahirette azap görmeyeceğine” dair ifade bulunmaktadır. Bu iki tarikte ise bu ifade yoktur. Bu noktanın önemli olduğunu vurgulamalıyız.

2. Bazı rivayetlerde bu ümmetin azabının dünyada olacağı ve azabın türleri belirtilmiş; bazılarında ise türlerinden bahsedilmemiştir.

3. Ebu Burde'den nakledilen bazı rivayetlerde daha sonra göreceğimiz gibi sadece kıyamet günü fidye olayıyla ilgili bölüm bulunmakta; ümmetin rahmete mazhar olduğu, onlara ahirette azap olmayacağı ifadesi bulunmamaktadır. Bazı rivayetlerde de burada görüldüğü gibi her iki ifade de birlikte bulunabilmektedir.

4. Bazı rivayetlerde ümmetin rahmete mazhar olduğu ve kıyamet günü fidye ile kurtulacakları belirtilirken; bazılarında ise ümmetin kıyamet günü fidye ile kurtulacakları ifadesi yoktur.

5. Bazı rivayetlerde ümmetin rahmete mazhar olduğu, ahirette onlara azap olmadığı, azaplarının dünyada olduğu ifade edilirken; bazılarında ise azaplarının dünyada olmasından bahsedilmemiştir.

6. Rivayetlerde ümmetin kime karşı fidye ile kurtulacakları da farklılık arz etmektedir. Buradaki rivayetlerde “ehl-i kitap ve diğer din müntesipleri”

²⁵ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, III, 275.

şeklinde ifadeler kullanılırken aşağıda göreceğimiz rivayetlerde “müşrikler, kafirler ve Ye’cüc ve Me’cuc” ifadeleri geçmektedir.

2. Enes b. Malik rivayeti

Cubare b. Muğallis → Kesir b. Süleym → Enes b. Malik → Hz. Peygamber: “Şüphesiz bu ümmet rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Onların azabı kendi elleriyle olacaktır. Kıyamet günü her bir müslümana müşriklerden biri verilecek ve ‘bu senin ateşten kurtuluşunun fidesidir’ denilecektir”.²⁶

Değerlendirme:

Irakî (ö. 806/140/3)’nin belirttiğine göre İbn Mace’nin naklettiği bu hadîs zayıftır. Ancak bu hadîs Ebu Musa el-Eş’arî’den sahih olarak nakledilmiştir.²⁷ Irakî’nin görüşü isabetlidir. Zira Cubare b. Muğallis ve Kesir b. Süleym şiddetli bir şekilde tenkid edilmiştir.²⁸

Bu rivayet zayıf olmakla birlikte ayrıca “ümmetin ahirette azap görmeyeceğine” dair ifadenin metinde bulunmadığı belirtilmelidir.

3. Ebu Hureyre rivayeti

Muhammed b. Ali b. Hubeyb → Ali b. Meymun → Said b. Mesleme el-Emevî → Said b. Tarık → Ebu Hazin → Ebu Hureyre → Hz. Peygamber: “Ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Azap onlardan kaldırılmıştır. Onların azabı ancak kendi elleriyle vuku bulacaktır”.²⁹

²⁶ İbn Mace, *Zühd*, 34.

²⁷ Irakî, *el-Muğni an hamli'l-esfâr*, (thk. Ebu Muhammed Eşref Abdulmaksud), Riyad, 1995, II, 1050. Busîrî de Ebu Bekir b. Şeybe kanalıyla Saîd b. Ebi Burde Ebu Burde → Ebu Musa’dan nakledilen hadîsin ravilerinin sika olduğunu belirtmiştir. Bkz. *İthâfu'l-hiyereti'l-mehera bi'z-zevâidii'l-mesânidi'l-aşera*, (thk. Ebu Abdurrahman Adil b. Mürşid), Riyad, 1998, X, 245.

²⁸ Her iki ravi için bkz. İbn Hacer *Tehzîbu't-tehzîb*, I, 289; III, 460,

²⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VII, 462.

Değerlendirme:

Senedde adı geçen Saîd b. Mesleme cerh ve ta'dil alimleri tarafından tenkid edilmiştir. Yahya b. Maîn'e göre saîd b. Mesleme "bir şey değildir". Buharî'ye göre zayıftır. İbn Adiy (ö. 365/976) ise onun durumunu "terkedilmeyeceğini umarım" sözleriyle ifade etmiştir.³⁰ Heysemî (ö. 807/1404), Saîd b. Mesleme'nin zayıf olduğunu, İbn Hibbân'ın, onu "sikadır, bazen hata yapar" şeklinde nitelediğini söylemiştir.³¹

Bu hadisin metninde yukarıda zikredilen "kıyamet günü ateşten kurtuluşun fidyesiyle" ilgili bölüm yoktur. Ayrıca dünyada olacak azabın türlerine de değinilmemiştir.

4. İbn Abbas rivayeti

Abdumelik b. Muhammed → Ahmed b. Süleym → Ca'fer b. Muhammed → Süfyan b. Ziyad → Abdullah b. Dırar → Dırar → Katade → İkrime → İbn Abbas → Hz. Peygamber: "Ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Onlara ahirette azap yoktur. Kıyamet gününde Allah ümmetinden her birine diğer din müntesiplerinden bir kişi verecek ve bu da onun ateşten kurtuluşunun fidyesi olacaktır".³²

Değerlendirme:

Zehebî, senedde adı geçen Abdullah b. Dırar hakkında Yahya b. Maîn'in "hadîsi yazılmaz" dediğini belirtmiştir.³³ Bu haliyle hadîs şiddetli zayıftır.

Bu hadisin metninde ise kıyamet günü fidye olayı bulunmaktadır. Bununla birlikte hadîste bu ümmetin azabının dünyada olacağı ve azabın türlerine dair

³⁰ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 229.

³¹ Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid*, Beyrut, 1988, VII, 224.

³² Haûb el-Bağdadî, *Kitabu'l-müttefik ve'l-mufterik*, (M. Sıddık el-Hamîdî), Beyrut 1997, II, 1181.

³³ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, IV, 129; ayrıca bkz. Ali el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, (thk. Bekrî Hayyanî), Beyrut, 1993, XII, 170.

ifadeler geçmemektedir.

5. İbn Ömer rivayeti

İbn Vehb → Mesleme b. Uleyy → Abdurrahman b. Yezid → İbn Şihab ez-Zühri → İbn Ömer → Hz. Peygamber: “Ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Ahirette onlara azab yoktur. Onların azabı dünyada zelzeleler ve musibetler şeklinde olacaktır. Kıyamet günü Allah, ümmetimden her birine kafirlerden ve Ye’cüc ve Me’cuc’dan bir adam verecektir ve onlara ‘bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir’ denilecektir”.³⁴

Değerlendirme:

Senedde adı geçen Mesleme b. Uleyy cerh ve ta’dil alimleri tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Yahya b. Ma’in onun hakkında “leyse bi-şey”³⁵; Buharî ve Ebu Zur’a (ö. 264/877) “münkeru’l-hadîs”; Ebu Hatim (ö. 277/890) “zaifu’l-hadîs, münkeru’l-hadîs, onunla meşgul olunmaz, terkin sınırındadır” ve Nesaî ile Darekutnî “metruku’l-hadîs” ifadelerini kullanmışlardır.³⁵

6. Muaz b. Cebel rivayeti

Bakiyye → Ebu’l-Alâi Burd b. Sinan → Muhammed b. Cuhade → Yezid b. Husayn → Muaz b. Cebel → Hz. Peygamber: “Ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Ahirette onlara azab yoktur. Onların azabı dünyada fitneler, zelzeleler ve musibetler şeklinde olacaktır”.³⁶

Değerlendirme:

Senedde adı geçen Bakiyye’nin genel olarak sika ve ma’ruf kimselerden rivayetinde sika; mechul ve zayıf kimselerden naklettiğinde ise “bir şey oymadığı”

³⁴ Nuaym b. Hammâd, *Kitabu’l-fiten*, (thk. Semir b. Emin ez-Züheyrî), Kahire, 1991, II, 593.

³⁵ Müzzâ, *Tehzîbu’l-kemâl*, XXVII, 570.

³⁶ Nuaym b. Hammâd, *Kitabu’l-fiten*, II, 614.

ifade edilmektedir.³⁷ Burd b. Sinan, genelde salihu'l-hadîs ve saduk bir ravi olarak kabul edilmektedir.³⁸ Yezid b. Husayn hakkında ise Buharî “ondan Muhammed b. Zübeyr nakletmiştir, hadîsi sahih değildir” ifadesini kullanmıştır.³⁹

7. Halid b. Ma'dan rivayeti

Bakiyye b. Velid → Ebu'l-Muğire → Ebu Bekr → Halid b. Ma'dan → Hz. Peygamber: “Ümmetime ahirette azap yoktur. Onların azabı, zelzeleler, fitneler ve musibetler şeklinde olacaktır”.⁴⁰

Değerlendirme:

Halid b. Ma'dan'ın tabiünden olduğu dikkate alınırsa hadîsin mürsel olduğu ortaya çıkmaktadır.

8. Ubeydullah b. Ziyad rivayeti

a. Yahya b. Ali b. Ebi Talib → Ahmed b. Muhammed b. Hasan → Ahmed b. Salih b. Ömer → Muhammed b. el-Hakim → Süleyman b. Seyf → Ahmed b. Abdulmelik → Ebu Bekr b. Ayyaş → Ebu Hasîn Osman b. Asım → Ebu Burde: Ubeydullah b. Ziyad'ın yanında oturuyordum. Hz. Peygamber'den şunu işittiğini bize nakletti: “Şüphesiz bu ümmetin azabı dünyadadır”.⁴¹

b. Ali b. Hamşad → Ahmed b. Muhammed → İbn Numeyr → Yahya b. Eyüp, Ebu Musa el-Ensarî, Mansur b. Ebi Muzahim ve Muhammed b. Sabah → Ebu Bekr b. Ayyaş;

Abdullah b. Muhammed b. Musa → Muhammed b. Eyüp → Hasan b. Muhammed → Ebu Bekr b. Ayyaş;

³⁷ İbn Hacer *Tehzibu'l-kemâl*, I, 239.

³⁸ Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl*, IV, 45-46.

³⁹ Buharî, *et-Tarihu'l-kebîr*, VIII, 326.

⁴⁰ Nuaym b. Hammâd, *Kitabu'l-fiten*, II, 611.

⁴¹ el-Hatib el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, Beyrut, ts. IV, 205.

Ali b. İsa → İbrahim b. Ebi Talib → Şuca' b. Mahled ve İsmail b. Salim → Ebu Bekr b. Ayyaş → Ebu Hasîn → Ebu Burde: Ubuydullah b. Ziyad'ın yanında oturuyordum. Hz. Peygamber'den şunu işittiğini bize nakletti: "Şüphesiz bu ümmetin azabı dünyadadır".⁴²

Değerlendirme:

Birinci rivayeti eserine kaydeden Hatîb el-Bağdadî (ö. 463/1071), bu rivayetin bir çok lafzının düşürüldüğünü, böylece rivayetin bozulduğunu ve doğrusunun - aşağıda geleceği gibi- Abdullah b. Yezîd'den nakledilen rivayet olduğunu belirtir.⁴³ Haldun Ahdeb de bu rivayetin zayıf olduğunu, ayrıca Ubeydullah b. Ziyâd'ın, Hz. Peygamber'in yefatından sonra 28 yılında doğduğunu⁴⁴, bu hadîsin ondan değil, Abdullah b. Yezîd'den merfu olarak nakledildiğini belirtir.⁴⁵

İkinci senedi, Hâkim en-Neysaburî (ö. 405/1014), *Müstedrek*'inde nakletmiştir. Hâkim, bu rivayetin Buharî ve Müslim (ö. 261/875)'in şartına göre sahîh olduğunu, herhangi bir illetini bilmediğini, ancak Buharî ve Müslim'in bunu tahrir etmediklerini ayrıca bu hadîsin sahîh şahidlerinin bulunduğunu belirtmiştir. Zehebî de Hâkim'in bu görüşlerine muvafakat etmiştir.⁴⁶ Hâkim'in mezkur hadîsin şahidi olarak ifade ettiği rivayet aşağıda geleceği gibi Abdullah b. Yezîd rivayetidir. Ancak burada "hiçbir illetinin bilinmediği" ifade edilen hadîsin, yukarıdaki bilgiler gözönünde bulundurulduğunda farklı değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmalıdır.

Metin ise oldukça kısadır. Bu metinde ümmetin rahmete mazhar oluşu, ümmetin bu dünyada uğrayacağı azabın türleri ve kıyamet günü fidiye olayı geçmemektedir.

⁴² Hâkim en-Neysaburî, *el-Müstedrek*, I, 114.

⁴³ el-Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, IV, 205.

⁴⁴ Bkz. Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut, 1992, IV, 193.

⁴⁵ Haldun Ahdeb, *Zevâidu Tarihi Bağdad ale'l-kütubi's-sitte*, Dimesşk, 1996, III, 545.

⁴⁶ Hâkim en-Neysaburî, *el-Müstedrek*, I, 114. (Zehebî'nin *Telhis*'deki görüşleri *Müstedrek*'in dipnotunda verilmiş olup oradan istifade edilmiştir.

9. Abdullah b. Yezîd rivayeti

a. Ali b. Hamşad → Musa b. Harun ve Hasan b. Süfyan → Osman b. Ebi Şeybe → Yahya b. Zekeriyya → İbrahim b. Süveyd → Hasan b. Hakem → Ebu Burde → Abdullah b. Yezid → Hz. Peygamber: “Ümmetimin azabı dünyadadır”.⁴⁷

b. Ahmed b. Salih b. Ömer → Muhammed b. el-Hakim → Süleyman b. Seyf → Ahmed b. Abdulmelik → Ebu Bekr b. Ayyaş → Ebu Hasîn Osman b. Asım → Ebu Burde: Ubeydullah’ın yanında oturuyordum. Haricilerin reislerinden biri getirildi. Her ne zaman bir reis getirilse, “ateşe, ateşe” demeye başladım. Abdullah b. Yezid beni ayıpladı ve “ey kardeşimin oğlu, ne biliyorsun?” diyerek Hz. Peygamber’den şunu işittiğini söyledi: “Şüphesiz bu ümmetin azabı dünyadadır”.⁴⁸

c. İbn Ebi Davud → Muhammed b. Abdullah b. Numeyr → Ebu Bekir b. Ayyaş → Ebu Hasîn → Ebu Burde: “Bir emirin (Ubeydullah b. Ziyad) yanında oturuyordum... Abdullah b. Yezîd, Hz. Peygamber’den şunu işittiğini söyledi: “Bu ümmetin azabı dünyada olacaktır”.⁴⁹

Değerlendirme:

Bu senedlerde ciddi bir problem gözükmemektedir. Nitekim Heysemî, bu rivayetin Taberanî (ö. 360/971) tarafından *el-Mu’cemu’l-kebir*, *el-Mu’cemu’l-evsat*⁵⁰ ve *el-Mu’cemu’s-sağır*’de⁵¹ ihtisar yapılarak nakledildiğini, *el-Mu’cemu’l-kebir*’deki rivayetin ravilerinin sika olduğunu belirtmiştir.⁵² Haldun Ahdeb de el-Hatîb el-Bağdadî’nin naklettiği rivayetin sahih olduğunu belirtmiştir.⁵³

Bununla birlikte diğer hadîslerden farklı olarak hadîsin nasıl bir bağlamda

⁴⁷ Hâkim en-Neysaburî, *el-Müstedrek*, I, 114.

⁴⁸ el-Hatîb el-Bağdadî, *Tarihi Bağdad*, IV, 205.

⁴⁹ Tahavî, *Şerhu müşkâli’l-âsâr*, (thk. Şuayb el-arnavud), Beyrut, 1994, I, 244.

⁵⁰ Taberanî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, VIII, 80.

⁵¹ Taberanî, *el-Mu’cemu’s-sağır*, II, 46.

⁵² Heysemî, *Mecme’u’z-zevâid*, VII, 225.

⁵³ Haldun Ahdeb, *Zevâidu Tarihi Bağdad*, III, 546.

kullanıldığı dikkat çekmektedir. Hadîsten anlaşıldığına göre Ebu Burde Haricîlerin yaptıklarıyla cehennemlik olduğu görüşündedir. Abdullah b. Yezîd ise bu görüşün yanlışlığını hadîsten delil getirerek ortaya koymuştur. Buna göre mü'min olana ahirette azap yoktur. Dünyadayken fitne, katl ve benzeri karşılaştığı şeyler onun azabı olacaktır. O zaman aynı hadîsi Ebu Musa'dan nakleden Ebu Burde, "ateşe, ateşe" diyerek Haricîlerin cehennemlik olduğunu neden ifade etti? Ortada bir problemin olduğu açıktır. Ebu Burde bir taraftan "ahirette ümmetin azap görmeyeceğini" naklederken; diğer taraftan haricîlerin cehennemlik olduğunu söylemektedir. Bir başka açıdan Abdullah b. Yezîd de bu ümmetin ahirette azap görmeyeceğini hiçbir te'vile ihtiyaç bırakmadan tasrih etmektedir. Tabii bu da günahkar mü'minlerin bir müddet azap göreceğine dair hadîslerle çelişmektedir.

Ayrıca bu rivayetin Abdullah b. Yezîd tarafından bu şekilde anlaşılması fitne çıkaranlar ile fitneye maruz kalanları aynı kefeye koymaktadır. Fitneye maruz kalanların fitneden kaynaklanan sıkıntılarının günahlarına keffaret olacağını söylemek mümkündür, ancak fitne çıkaranların günahlarının bağışlanması nasıl mümkün olabilir?

10. Ensardan biri

Muhammed b. Yakub → Ahmed b. Abdulcabbar → Muhammed b. Fudayl → Sadaka b. Musenna ve Rabah b. Haris → Ebu Burde: "Ziyad'ın hilafeti döneminde sokakta yürürken birden hayretler içinde ellerimi birbirine vurdum. Ensardan bir adam -babasının Resulullah ile sohbeti vardı- 'Ey Ebu Burde, niye hayret ediyorsun?' dedi. Ebu Burde 'dinleri bir, peygamberleri bir, davaları bir, haccları bir, savaşları bir olan topluluğun birbirlerini öldürmeyi helal kabul etmelerine hayret ediyorum'. şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Ensar'dan olan adam 'hayret etme, babamdan Resulullah'ın 'ümmetim rahmete mazhar olmuş bir

ümnettir, onlara ahirette hesap da azap da yoktur, onların azabı, katli, zelzeleler ve fitneler şeklinde olacaktır' buyurduğunu işittim' dedi".⁵⁴

Değerlendirme:

Bu rivayeti eserinde nakleden Hâkim, isnadının sahih olduğunu, Buharî ve Müslim'in onu tahrir etmediğini belirtmiştir. Zehebî de sahih olduğu konusunda Hâkim'e muvafakat etmiştir.⁵⁵ Ancak burada sahabînin kim olduğu bir yana –ki bu mümkündür- ensardan olan adamın kim olduğu da belli değildir. Yani rivayette müphem bir ravi vardır. Bu haliyle hadîsin sahih olduğunu söylemek zordur. Nitekim Münavî (ö. 1031/1622) de bunu ifade etmiştir.⁵⁶ Elbanî de "ismi belirtilmeyen ensardan şahıs olmasaydı, Hâkim en-Neysaburî ve Zehebî'nin dedikleri gibi olurdu" demektedir.⁵⁷

Ebu Burde'nin bu hadîsi farklı lafızlarla ve farklı kişilerden nakletmesi de dikkat çekmektedir. Ebu Burde, bu hadîsi daha önce belirttiğimiz gibi Ebu Musa el-Eş'arî'den nakletmiştir. Burada ise bir taraftan Ubeydullah b. Ziyad'dan, diğer taraftan, Abdullah b. Yezîd'den, öbür taraftan ensardan adı belli olmayan bir kimseden nakletmiştir.

Metindeki problem ise daha açıktır. Şimdiye kadar nakledilen rivayetlerde "bu ümmetin ahirette azap görmeyeceği" geçmekteydi. Burada ise buna "ümmetin hesap görmeyeceği de" eklenmiştir. Oysa kıyamet günü hesabın olacağı kesindir. Şu ayetler bunu ortaya koymaktadır:

"Her insanın amelini (kaderini) boynuna bağladık. İnsan için kıyamet gününde açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız. Kitabımı oku! Bugün sana hesap sorucu olarak nefsin yeter!"⁵⁸

⁵⁴ Hâkim en-Neysaburî, *el-Müstedrek*, IV, 283.

⁵⁵ Hâkim en-Neysaburî, *el-Müstedrek*, IV, 283.

⁵⁶ Münavî, *Feyzu'l-kadir*, II, 234.

⁵⁷ Elbanî, *Silsiletu'l-ahâdisi's-sahîha*, s. 649.

⁵⁸ İsrâ, 13-14.

“Kitabı sağ tarafından verilen: Alın kitabımı okuyun, doğrusu ben hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum, der”.⁵⁹

Ayrıca yine Hâkim’in naklettiği bir hadîste ümmetin üç sınıf halinde haşrolunacağı, bunlar içinde bir grubun hesapsız cennete gireceği, diğer bir grubun ise kolay bir hesaptan sonra cennete sokulacağı ifade edilmektedir.⁶⁰

Buraya kadar “ümmetin rahmete mazhar olduğu ve ahirette azap görmeyeceği” ile ilgili olarak çeşitli rivayetleri inceledik. Genel bir değerlendirme yapmamız gerekirse, şunlar söylenebilir.

Mezkur nakledilen görüşlerden rivayetin -içlerinde zayıf olanları bulunsa da- sahih tariklerinin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim daha önce de belirttiğimiz gibi Irakî ve Busîrî (ö. 840/1436) özellikle Ebu Musa el-Eş’arî rivayetinin sahih tarikinin bulunduğunu vurgulamıştır. Ancak bununla birlikte hiç kimse mezkur rivayetin metin tenkidini yapmamıştır. Bunun tek istisnası Buharî’dir. Buharî, bu rivayetin metnini bazı nedenlerle tenkid etmiştir.

Buharî’nin değerlendirmesine geçmeden önce yukarıda Ebu Burde → Ebu Musa kanalıyla nakledilen hadislerde geçen “Kıyamet günü her bir müslümана yahudi ve huristıyanlardan bir kışi verilecek ve ona ‘ey müslüman, bu senin ateşten kurtuluşunun fıdyesıdır’ denılecektır” şeklindeki bölüm üzerinde durmamız gerekmektedir. Rivayetlerde de görüldüğü gibi bazılarında bu bölüm nakledilmiş, bazılarında ise nakledılmemiştir. Diğer taraftan bu bölüm bazan “onların azabı dünyada katl, zelzeleler ve fitneler şeklinde olacaktır” bölümünün yerine nakledilmiştir. Dolayısıyla aynı raviden nakledilen bu hadiste iki anlam ortaya çıkmaktadır:

1. Ümmet rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Ahirette onlara azap yoktur. Azapları dünyada katl, zelzele vs. şeklinde olacaktır. Yani azabı dünyada

⁵⁹ Hâkka, 19-20.

⁶⁰ Hâkim en-Neysaburî, *el-Müstedrek*, I, 126.

göreceklerinden dolayı ahirette azap görmeyeceklerdir.

2. Ümmet rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Ahirette onlara azap yoktur. Bunun sebebi ahirette diğer din müntesiplerinin mü'minlerin yerine cehenneme sokulmasıdır.

Daha da ilginç olanı bu bölümün "ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir, onlara ahirette azap yoktur" bölümü olmaksızın yine Ebu Burde → Ebu Musa kanalıyla müstakil olarak nakledilmesidir. Şimdi bu rivayetleri görelim:

1. Abdussamed b. Abdulvaris → Hemmam b. Yahya → Katade → Said b. Ebi Burde → Ebu Burde → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Ölen hiçbir müslüman yoktur ki Allah onun yerine ateşe bir yahudi veya huristiyan sokmasın".⁶¹

Bu hadîs, sahihtir.

2. Affan → Hemmam → Katade → Avn ve Said b. Ebi Burde → Ebu Burde → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Ölen hiçbir müslüman yoktur ki Allah onun yerine ateşe bir yahudi veya huristiyan sokmasın".⁶²

Bu hadîsin senedinde de ciddi bir zayıflığı bulunan herhangi bir kimse bulunmayıp sahihtir.

3. Hemmam b. Yahya → Katade → Said b. Ebi Burde → Ebu Burde → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Ölen hiçbir müslüman yoktur ki Allah onun yerine ateşe bir yahudi veya huristiyan sokmasın".⁶³

4. Halef b. Velid → Ebu Ma'ser Necih b. Abdurrahman → Mus'ab b. Sabit → Muhammed b. el-Munkedir → Ebu Burde → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Kıyamet günü Allah her müslümana bir yahudi ve huristiyan vererek 'bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir' der".⁶⁴

⁶¹ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 391.

⁶² İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 398; İbn Hibban, *el-Ihsân*, (thk. Şuayb el-Arnâvud), Beyrut, 1988, II, 397.

⁶³ Tayalisi, *Müsned*, s. 68.

⁶⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 407.

Bu hadîs ise senedde adı geçen Ebu Ma'ser ve Mus'ab b. Sabit'ten dolayı zayıftır. Ahmed b. Hanbel'e göre Ebu Ma'ser "muztaribu'l-hadîstir, ancak hadîsleri i'tibar için yazılır". Yine onun hakkında Buharî "münkeru'l-hadîs" ve Nesâî "zayıf" ifadelerini kullanmıştır.⁶⁵ Mus'ab ise, Ahmed b. Hanbel'e göre "daifu'l-hadîs"; Yahya b. Ma'in'e göre "zayıf"; Ebu Hatim'e göre "saduk, kesîru'l-hata" ve Darekutni'ye göre "kuvvetli değil"dir.⁶⁶

5. Leys → Mus'ab b. Sabit → Muhammed b. el-Munkedir → Ebu Burde → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Kıyamet günü Allah her müslümana bir yahudi ve hristiyan vererek 'bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir' der".⁶⁷

Bu hadîs yukarıda değinildiği gibi Mus'ab b. Sabit'ten dolayı zayıftır.

6. Ebu Bekr b. Ebi Şeybe → Ebu Usame → Talha b. Yahya → Ebu Burde → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Kıyamet günü Allah her müslümana bir yahudi ve hristiyan vererek 'bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir' der".⁶⁸

Senedde adı geçen Talha b. Yahya hakkında Yahya b. Saîd el-Kattan "kuvvetli değildir"; Ahmed b. Hanbel "salihu'l-hadîs"; Yahya b. Ma'in ve İclî "sika"; Buharî, "münkeru'l-hadîs"; Nesâî ve Ebu Hatim "salih" demişlerdir. İbn Adiyy ise "sika raviler ondan nakletmiştir, bana göre rivayetlerinde bir be's yoktur" ifadesini kullanmıştır.⁶⁹ Bu ifadelerden Talha b. Yahya'nın kendi başına ihticaca uygun olmayan zayıf biri olduğu anlaşılmaktadır.

7. Muhammed b. Ahmed el-Mahbubî → Said b. Mes'ud → Ubeydullah b. Musa → Talha b. Yahya → Ebu Burde → Ebu Musa → Hz. Peygamber: "Kıyamet

⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, IV, 214.

⁶⁶ Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, XXVIII, 20; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, IV, 83.

⁶⁷ Taberanî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IX, 318.

⁶⁸ Müslim, *Tevbe*, 49; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 410.

⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, (thk. İbrahim ez-Zeybek ve Adil Mürsid), Beyrut, 1996, II, 244.

günü Allah her müslümana bir yahudi ve hıristiyan vererek "bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir" diyecektir".⁷⁰

Yukarıda geçtiği gibi Talha b. Yahya'dan dolayı bu hadıs zayıftır.

Zayıf rivayetleri olmakla birlikte Ebu Burde + Ebu Musa kanalıyla nakledilen bu hadisin diğer tarikleri birlikte düşünüldüğünde sahih tarihinin bulunduğu ve diğer bazı zayıf rivayetlerin desteklendiği anlaşılmaktadır. Acaba bu hadıs müstakil bir hadıs midir yoksa "ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir, ahirette onlara azap yoktur" hadisinin bir parçası mıdır? Öyle görülüyor ki, aynı raviden nakledilen bu hadisler bazı metinlerde takti' yapıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca bu durum, takti'in önemli sonuçlar doğuracak bazı problemlere neden olduğunu da ortaya koymaktadır.

Bunlarla birlikte bu hadiste ne kastedildiğinin üzerinde de durulması gerekmektedir. Hadisle ilgili olarak şu sorular akla gelmektedir:

Hadisler, müslüman ve ehl-i kitabı -herhangi bir tahsis yapmaksızın- mutlak anlamda kullanılmaktadır. Şüphesiz, yahudi ve hıristiyanlar, itikadları sebebiyle cehenneme gireceklerdir. Ancak zalim bir müslüman için cehennemden kurtuluşun bedeli olarak masum bir yahudi ve hıristiyan fidye olarak verilecek midir? Diğer bir ifadeyle her bir müslümanın günahı yahudi veya hıristiyana yüklenecek midir? Bu fidye meselesine Hz. Peygamber'den önceki yahudi ve hıristiyanlar da dahil midir?

Vezir el-Yemani (ö. 840/1473)'ye göre hadiste belirtilen durum yahudi ve hıristiyanlara zulmetmek anlamına gelmemektedir. Çünkü yahudi ve hıristiyanlar dünyada müslümanlara zulmetmişlerdir. Bunlar müslümanlara düşmanlık göstermiş, onları korkutmuş, öldürmüş ve onlarla savaşmıştır. Müslümanlar arasında hatta boynuzlu koyun ile boynuzsuz koyun arasında kısas uygulanarak adaletin sağlanacağı bilinmektedir. Aynı şekilde mü'minlerle kafirler veya diğer din

⁷⁰ Beyhaki, *Şuabu'l-iman*, (thk. M. Said b. Besyuni Zağlul), Beyrut, 1990, I, 340.

müntesipleri arasında da kısas uygulanacaktır. “Şüphesiz peygamberlerimize ve iman edenlere hem dünya hayatında hem de şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz”⁷¹ ayeti buna işaret etmektedir. Bununla birlikte kısasın iyilikler ve günahlar arasında söz konusu olacağı da sabittir. Zalimin iyilikleri varsa, ondan zulmü miktarınca alınıp mazluma verilecektir. İyilikleri yoksa mazlumun günahından alınıp zulmü miktarınca zalime yüklenecektir. Bu adaletin gereği olup “Hiç kimse kimsenin günahını yüklenmez”⁷² ayetine aykırı değildir. Zira “Elbette kendi yüklerini (günahlarını), kendi yükleriyle birlikte nice yükleri taşıyacaklar ve uydurup durdukları şeylerden kıyamet günü mutlaka sorguya çekileceklerdir”⁷³ ve “Ben istiyorum ki, sen, hem benim günahımı hem de kendi günahımı yüklenip ateşe atılacaklardan olasin”⁷⁴ ayetleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.⁷⁵

Bu ifadelerden açıkça hadîste belirtilen durumun mutlak olmadığı anlaşılmaktadır. Müslüman ve ehl-i kitap arasındaki bu olay tamamen tarihseldir. Dolayısıyla şayet müslüman olmaktan maksat Hz. Peygamber’e inanmak ise hadîsin ondan önceki ehl-i kitabı kastetmesi düşünülemez. O halde eğer bir yahudi veya hıristiyan, bir müslümana zulüm yapmışsa kıyamet günü bu haksızlık bir şekilde giderilecektir. Yoksa genel anlamda bir yahudi veya hıristiyanın herhangi bir müslümanın yerine cehenneme girdirilmesi söz konusu değildir. Bu haliyle hadîste herhangi bir problem yoktur. Ancak bunun “ümmetim rahmete mazhar olmuştur; onlara ahirette azap yoktur” ifadesi çerçevesinde zikredilmesi problemliliktedir. Zira bu ifadeler umumi bir manayı çağrıştırmakta, her bir müslüman için azaptan kurtuluşun fidyesi olarak diğer din müntesiplerinin cehenneme sokulacağını ima etmektedir.

⁷¹ Mü’min, 51.

⁷² İsra, 15.

⁷³ Ankebut, 13.

⁷⁴ Maide, 29.

⁷⁵ Vezir el-Yemanî, *el-Avâsım ve ’l-kavâsım*, IX, 7.

Şimdi “ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir, onlara ahirette azap yoktur” hadîsiyle ilgili Buharî’nin değerlendirmesini görebiliriz.

Buharî’nin değerlendirmesi

Buharî, mezkur rivayetin yaklaşık olarak tüm tariklerini nakletmiş ve ardından şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Hz. Peygamber’den şefaate ilgili nakledilen haberler ve bir topluluğun azap gördükten sonra cehennemden çıkacağına dair hadisler daha çoktur ve daha açıktır.”⁷⁶

Bu ifadeye göre Buharî, hadîsteki “onlara ahirette azap yoktur” bölümünün şefaate ilgili hadislerle çeliştiğini kabul etmektedir. Dolayısıyla hem sayı itibarıyla daha çok, hem daha açık hem de daha meşhur olması itibarıyla şefaate hadislerinin tercih edilmesi gerekmektedir. Bu durum, Buharî’nin mezkur hadîsi sahih kabul edilmesine rağmen illetli bulduğunu göstermektedir. Böylece Buharî’nin mezkur hadîsi iki açıdan illetli bulunduğu ortaya çıkmaktadır:

a. Metin açısından: Şefaate hadislerine vurgu yapması ve onları tercih etmesi bunu göstermektedir.

b. Sened açısından: Şefaate hadislerinin daha çok ve açık olmaları, sened açısından da tercih edildiklerini göstermektedir. Buna göre Ebu Burde kanalıyla nakledilen hadîsin senedi muztarib olmaktadır.

Gerçekten şefaate ilgili hadislerle⁷⁷ mü’minlerden günahkar olanların cehenneme girdikten sonra cennete sokulacaklarına dair hadisler pek çoktur.

⁷⁶ Buharî, *et-Tarihü'l-kebir*, I, 39. Aslında Buharî, Ebu Burde’den nakledilen hadîsin çeşitli tariklerini vermek suretiyle senedinin de problemli olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Beyhakî de Buharî’nin bu tarzını senedi de illetli kabul ettiği şeklinde değerlendirmiştir. (Bkz. *Şuabu’l-îmân*, thk. M. Said b. Besyuni Zağlul, Beyrut, 1990, I, 342)

⁷⁷ Şefaate ilgili hadisler için bkz. Buharî, *Rikâk*, 51; *Tevhid*, 24; *Müslim*, *İman*, 184, 185, 198; *Tirmizî*, *Sıfatı cehennem*, 10; *Ebu Davud*, *Sünne*, 20, 21; *İbn Mâce*, *Zühd*, 37; *İbn Hibbân*, *el-İhsân*, I, 408, 411.

Burada konuyla ilgili iki hadîsi kaydetmek istiyoruz.

Müslim'in naklettiği hadîse göre Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Cehennem ehli cehennemde ne ölür ne de yaşarlar. Ancak günahları veya hataları yüzünden cehenneme girenleri, cehennem ateşi öldürecek; kömür haline geldiklerinde onlara sefaat etme izni çıkacak grup grup getirilip cennet nehirlerine atılacaklar..."⁷⁸

Hadîste kafirler ve günahkar mü'minler arasında ayırım yapıldığı açıktır. Kafirlerin cehennemde ne ölüp ne de yaşayacaklarına dair yapılan tavsif tamamen ayetlere mutabıktır. Tâhâ sûresinde mücrimlerin cehennemde ne ölecekleri ne de yaşayacakları ifade edilmektedir.⁷⁹ Yine hadîsten günahkar mü'minlerin cehenneme girecekleri de açıkça anlaşılmaktadır. Nevevî (ö. 676/1277)'nin belirttiğine göre Allah'ın takdir ettiği bir müddet azap gördükten sonra Allah onları öldürecektir. Bu öldürme hakiki anlamda olup bu insanlardan duyu organları yok olup gidecektir. Her ne kadar Kadî İyâd (ö. 544/1149) bu ölümün hakiki olmayıp elemeleri hissetmeyecekleri şeklinde olacağını söylese de Nevevî kendi görüşünün tercih edilen görüş olduğunu ifade eder.⁸⁰ Ashında ölüm hakiki olsun veya olmasın her iki halde de kişinin artık acı duymayacağı bir gerçektir.

Şunu da burada belirtmek gerekir ki, Nevevî'nin "Allah'ın takdir ettiği bir müddet azap gördükten sonra Allah onları öldürecektir" ifadesini hadisler te'yid etmektedir. İbn Hibbân'ın zikrettiği rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Cennet ehli cennete, cehennem ehli cehenneme girdiğinde, Allah rahmetiyle şöyle buyuracaktır: 'Bakınız, kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan kim varsa, onu ateşten çıkarınız'. Oradan onları yanmış olarak çıkarırlar. Cennetteki bir nehre atarlar..."⁸¹ Dolayısıyla Allah'ın cehennem ateşiyle onları

⁷⁸ Müslim, İmân, 306.

⁷⁹ Tâhâ, 74. ayet şöyledir: "Şurası muhakkak ki, kim Rabb'ine mücrim olarak varırsa cehennem surf onun içindir. O ise orada ne yaşar ne de ölür!"

⁸⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, (thk. Halil Me'mun Şihâ), Beyrut, 1996, III, 38.

⁸¹ İbn Hibbân, *el-İhsân*, I, 408.

öldürme olayı bir müddet azabı tattıktan sonra gerçekleşecektir.

Aslında bu hadîs başka bir hadîsin anlaşılmasına da katkıda bulunmaktadır. Söz konusu hadîs “Halis olarak kalbinden lailahe illellah diyen kimseye Allah ateşi haram kılmıştır veya ateş ona dokunmayacaktır”⁸² şeklindeki hadîstir. Bu hadîs “ümmin ahirette azap görmeyeceğine” dair hadîsi destekler gibidir. Ancak bunun zahiriyle anlaşılması önemli problemlere yol açmaktadır. “Halis olarak kalbinden lailahe illellah diyen kimse...” hadîsini İbn Hibbân’ın yukarıda naklettiği hadîs açıklamaktadır. Buna göre şüphesiz kalbinden lailahe illellah diyen kimse bir müddet azap gördükten sonra Allah’ın rahmetiyle cehennemden çıkarılacaktır. Bundan dolayı böyle kimselere Allah’ın ateşi haram kılmasını “cehennemde ebedî kalmayı haram kılması” şeklinde anlamak mümkündür. Böyle bir yorum aynı zamanda “halis olarak kalbinden lailahe illellah diyen kimse...” şeklindeki hadîsleri delil alarak lailahe illellah diyen kimsenin ahirette hiçbir şekilde azap görmeyeceğini iddia eden Mürcie mezhebinin görüşlerinin⁸³ yersizliğini de ortaya koymaktadır.

Diğer hadîse gelince, Buharî’nin kaydettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ümmetimin hepsi affolunmuştur, yalnız açıkça günah işleyenler hariç. Bu günahkar delilerden öyleleri vardır ki, kişi geceleyin bir günah işler, sonra sabaha ulaşır da Allah günahını örtmüş olduğu halde o ‘ey falan, dün gece şöyle şöyle işler yaptım’ diye söyler...”⁸⁴

Bu hadîste geçen “ümminin hepsi affolunmuştur” ifadesi “ümminin hepsi rahmete mazhar olmuştur” ifadesiyle örtüşmektedir. Ancak Buharî’nin naklettiği hadîste “açıkça günah işleyenler hariç” şeklinde bir tahsis yapılmıştır. Bu durum hadîste belirtilen grubun affedilmediğini, azabı hak ettiğini göstermektedir. Hatta bu

⁸² Bu ve benzer hadîsler için Buharî, İlim, 49; Müslim, İman, 48.

⁸³ Bkz. Ebu Yusr Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sümmet Akaidi*, (çev. Şerafeddin Gölçük), İstanbul, 1988, s. 362.

⁸⁴ Buharî, Edeb, 60.

hadîs sadece bu grubun affedilmediğini göstermemektedir. Zira bu hadîste özellikle böyle bir günah işlemenin, işlenen günahın açığa vurulmasının ne kadar abes ve yersiz olduğuna vurgu yapılmaktadır. Sonuç olarak affi ne kadar geniş olursa olsun Allah'ın rahmetinin bir grup mü'minin azap görmesine mani olmadığı bu hadîslerden açıkça ortaya çıkmaktadır.

Buharî'nin incelediğimiz bu hadîse yaptığı tenkidlerini Beyhakî (ö. 458/1065)'nin değerlendirdiği görülmektedir. Beyhakî'nin söz konusu değerlendirmesi şöyledir:

“Buharî, fidye hadîsini Bureyd b. Abdullah ve başkalarının, Ebu Burde'nin ensardan bir adam vasıtasıyla onun babasından yaptığı rivayetle, Ebu Hasîn → Ebu Burde → Abdullah b. Yezîd ve Humeyd → Ebu Burde → Ashab'dan birinin rivayetiyle illetli kılmıştır. Ayrıca şefaate ilgili hadîslerin daha çok ve daha açık olduğunu belirtmiştir. (Oysa) Ebu Burde'nin Ebu Musa el-Eş'arî'den naklettiği hadîs Müslim ve diğer muhaddisler nazarında sahihtir. Bu hadîs şefaate hadîsine aykırı değildir. Fidyeye hadîsiyle muradın -her mü'min hakkında umumi olarak varid olsa bile- hayatında karşılaştığı musibetler sebebiyle günahları affedilen her mü'min hakkında olması muhtemeldir. Nitekim rivayetin bazı tariklerinde ‘ümmeim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir; Allah onların azabını kendi elleriyle kılmıştır; kıyamet günü...’ şeklindeki ifadeler sabit olmuştur. Bu durumda şefaate hadîsi de günahları affedilmeyen kimseler hakkındadır. Fidyeye hadîsindeki bu ifadelerin şefaatten sonra olması da muhtemeldir”.⁸⁵

Burada Beyhakî'nin sadece fidye hadîsini göz önünde bulundurarak Buharî'yi tenkid etmesi dikkat çekmektedir. Halbuki Buharî, fidye hadîsiyle birlikte “ümmeim ahirette azap görmeyeceğine” dair hadîsi de göz önünde bulundurmıştır. Belki fidye hadîsini tek başına değerlendirdiğimizde bunu böyle yorumlamak mümkün olabilir, ancak “ümmeim ahirette azap görmeyeceğine” dair ifadelerle birlikte

⁸⁵ Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, I, 342-343.

değerlendirdiğimizde iş daha da zorlaşmaktadır. En önemlisi Buharî sened ve metin farklılıklarının da işi zorlaştırdığını ifade etmiştir.

Bununla birlikte “ümmetin rahmete mazhar oluşuna ve ahirette azap görmeyeceğine” dair hadîsi anlamaya ve yorumlamaya çalışan şarihlerimiz de bulunmaktadır. Şimdi bu şarihlerimizin açıklamalarını görelim.

Hadîsle ilgili yorumlar

Şarihlerimiz hadîste söz konusu olan problemin farkındadırlar. Bu problemi çeşitli şekillerde gidermeye çalışmışlardır.

Münâvî (ö. 1031/1622)’ye göre ümmet-i merhûme rahmete mazhar olmuş bir ümmet demektir. Bu ümmetin rahmete mazhar oluşu birkaç yöndendir:

a. Ziyade bir rahmete mazhar olmuşlardır.

b. Kendilerine olan nimet tamamlanmıştır.⁸⁶

Azîmâbâdî (ö. 1329/1911), rahmete mazhar oluşun diğer bir yönü üzerinde durur. Ona göre daha önceki ümmetlere yüklenen ağır teklifler hafifletilmiştir. Meselâ, tevbede nefsin katli yoktur. Zekat için malın dörtte biri değil, kırkta biri verilmektedir. Temizlik için necaset bulaşan yer kesilip atılmaz, yıkanması yeterlidir.⁸⁷

Bu izahlar Ümmet-i Muhammed’in rahmete mazhar oluşunun nedenlerini açıklayabilir, fakat “ahirette azap görmemesinin” nedenlerini açıklayamaz. Zira bu hadîste ümmetin rahmete mazhar oluşu, ahirette azap görmeyecekleri hususuyla irtibatlandırılmıştır. Ayrıca “rahmete mazhar olma” dünyadaki tekliflerin hafifletilmesi anlamında olmamalıdır. Hadîsin devamı onların ahirette rahmete mazhar olduklarını, diğer bir ifadeyle affedildiklerini ortaya koyar. Hadîsin her iki tariki de kabul edilse rahmetin ahiretle ilgili olduğu söylenebilir. Zira tariklerin

⁸⁶ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, (thk. Ahmed Abdusselam), Beyrut, 1994, II, 233.

⁸⁷ Azîmâbadî, *Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebi Davud*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Beyrut, 1979, XI, 359.

birinde geçen katl, zelzele ve fitenlerin azap olması ahiretteki azabın yerine geçmesiyle ilgilidir. Diğer tarihte geçen diğer din müntesiplerinin kurtuluş için fidye olması da ahiretle ilgilidir.

Bundan dolayı “ümmeğin ahirette azap görmemesi” de izah edilmelidir. Münavî, bu ifadeyi şu şekilde açıklar: “Bu ümmetten azap görenler ateşin acısını hissetmeyeceklerdir. Çünkü onlar ateşe girdiklerinde orada öldürüleceklerdir”.⁸⁸ Münavî’ye göre bazıları maksadın vücudun tamamına azap olmadığını söylemiştir. Çünkü hadislerde abdest uzuvlarının azap görmeyeceği ifade edilmiştir. Ancak Münavî, bu yorumun zorlama olduğunu belirtmiştir.⁸⁹ Oysa bu yorum zorlama olduğu gibi Münavî’nin yorumu da zorlamadır. Zira yukarıda değindiğimiz hadîste cehennem ateşinin insanları öldüreceği, kömür haline getireceği, sonra şefaitle oradan çıkacakları ifade edilmektedir. Daha önce Nevevî’nin de belirttiği gibi bir müddet azap gördükten sonra Allah onların ölmesini takdir edecektir. Ayrıca şefaet, günahları yüzünden azap gören mü’minler için söz konusu olduğuna göre onların ateşin acısını hissetmeyeceklerini söylemek gereksizdir. Ateşin acısını hissetmedikten sonra azaptan bahsetmenin de bir anlamı yoktur.

Azimabadî, ahirette azabın olmamasını, kafirlerin maruz kalacağı şekilde bir azabın olmaması ile açıklamıştır.⁹⁰ Mesela kafirlerin azabı ebedîdir, mü’minlerin azabı ise geçicidir. Hadîste böyle bir ayrımı ima edecek bir ifade bulunmamaktadır. Hatta “ümmeğin ahirette azap görmeyeceği” şeklindeki ifadenin sıyak ve sibakı ümmetin hiçbir şekilde azap görmeyeceğine dair manayı kuvvetlendirmektedir.

Tîbî (ö. 743/1342) ise bu hadîsi şöyle izah eder: “Bu hadîs, Muhammed ümmetini övmüş ve diğer ümmetler arasında Allah’ın rahmetine mazhar olmada ayrıcalıklı kılmıştır. Dünyada bu ümmetten birinin ayağına bir diken batsa, Allah

⁸⁸ Münavî, *Feyzu'l-kadır*, II, 233.

⁸⁹ Münavî, *Feyzu'l-kadır*, II, 233.

⁹⁰ Azimabadî, *Avnu'l-ma'bûd*, XI, 359.

bunu ahirette o kimsenin günahlarına keffaret kılacaktır.⁹¹ Bu özellik diğer ümmetlerde bulunmamaktadır”.⁹² Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), Tîbî'nin bu açıklamasına itiraz etmiş ve onun diğer ümmetlerle ilgili sözünün delile muhtaç olduğunu söylemiştir.⁹³ Ayrıca Tîbî'nin bu açıklamaları “ayağına diken batmayan, her türlü konfor içinde yaşayan, üstelik bunların yanında günah işleyen, bunda ısrar eden bu ümmetten bir ferdi” durumunun ne olacağını izah etmemektedir. Eğer hadisi Tîbî'nin açıkladığı şekilde anlarsak onu “ümmetimin bir kısmı rahmete mazhar olmuştur” biçiminde telakki etmemiz gerekir. Ancak hadisin genel ifadeleri onun bu şekilde anlaşılmasına izin vermemektedir.

Bazı alimler, Hz. Peygamber'in büyük ve hatta küçük günah işleyenlerin ceza göreceğini beyan eden hadisleri dikkate alarak bu hadisin mutlak bir üslupla kimsenin azap görmeyeceğini ifade etmesini müşkil olarak değerlendirmişlerdir. Bundan dolayı hadisi “ümmetten murad, Allah ve Resulu'nun emirlerini tam olarak yerine getirip yasaklarından tam olarak kaçan kimselerdir” şeklinde te'vil etmişlerdir.⁹⁴ Bu durumda ümmetin rahmete mazhariyeti bir gruba tahsis edilmiş olmaktadır.

Halbuki rahmete mazhar olan ümmeti “bir kısmı” ile tahsis etmek hadisin siyak ve sibakına uymamaktadır. Zira hadisin devamında katl, zelzele ve fitnelerden bahsedilmektedir. Bu hususlar ümmetin her ferdi için geçerli ve umumdur. Genel olarak bela ve musibetlerin günahlara keffaret olduğunu dikkate aldığımızda⁹⁵ ümmetin bir kısmının bundan yararlanacağını ve bunun ümmetin bir kısmı için

⁹¹ Bu durum Müslim'in naklettiği bir hadiste ifade edilmiştir. Bkz. Birr, 51.

⁹² Tîbî, *el-Kâşif an hakâiki's-sünen*, (thk. Nuaym Eşref vd.), Pakistan, 1413, X, 43.

⁹³ Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-mefâtiḥ*, (thk. Sıtkı Muhammed Cemil), Beyrut, 1994, IX, 244.

⁹⁴ Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-mefâtiḥ*, IX, 244. Elbanî de aynı görüştedir. Ona göre ümmetle murâd, hepsi değil, onların çoğunluğudur. Zira temizlenmek için bazılarının cehenneme gireceği kesindir. Elbanî, *Silsiletu'l-ahâdisi's-sahiha*, II, 649.

⁹⁵ Mü'minin başına gelen sızı, meşakkat, hastalık, hüznün ve kederlerin hatalarına keffaret olacağı hadislerde ifade edilmiştir. Bkz. Buharî, Merzâ, I; Müslim, Birr, 52.

geçerli olduğunu söylemek tutarsızlık olur.

Bununla birlikte “ümmeatin bir kısmının rahmete mazhar oluşu ve onların azap görmemesi” rivayetin bazı tariklerinde geçen “ateşten kurtuluşlarının fidyesi olarak diğer din müntesiplerinin onların yerine cehennem sokulacağına” dair ifadeyle çelişmektedir. Bu durum şunu göstermektedir: Dünyadaki bela ve musibetlerin günahlara keffaret olması bir gerçektir. Bu durum rivayetin bazı tariklerinde ifade edilmektedir. Fakat diğer tariklerde hadîs, ateşi hak etmiş insanlardan bahsetmektedir. Bu durum, onların da fidye yöntemiyle cehennemden kurtulduğunu göstermesinin yanısıra azap görmeyeceklerin “bir kısım” değil, “umumi” olduğunu da gösterir. Ayrıca hangi tarihin esas alınacağı da problem arz etmektedir. Zira her ikisi de aynı kanaldan nakledilmiştir.

Ali el-Kârî de hadîsin büyük günah işlememiş olanlara hâs olma ihtimalinden, hatta daha özel bir cemaate işaret edilmiş olabileceğinden bahsetmiştir. Bütün bu söylenenlerle birlikte Ali el-Kârî, hadîste söz konusu olan müşkilin giderilemeyeceğini belirtmiştir. Ona göre hadîste asıl söylenmek istenen şey, bu ümmetten bir grubun ahirette ceza çekeceği, ancak cezadan sonra gerek şefaata gerekse afv-ı ilahî ile cehennemden çıkacağıdır.⁹⁶

Ali el-Kârî, bu şekilde hadîsi şefaata hadisleriyle uzlaştırmak istemiştir, ama hadîsin genel ve açık manasının buna izin vermediği ortadadır.

Son olarak bu izahlara şunu ilave etmek istiyoruz: Hadîs zelzele, bela ve musibetlerin günahlara keffaret olacağını ima etmesinin yanında katli ve fitnelerin de böyle olacağını ima etmektedir. Zelzelelerin kişinin günahlarına keffaret olacağı açıktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi sızı, hastalık, hüzn, keder, diken batması gibi fiiller de mü'minin günahına keffaret olacaktır. Bu sayılanlarda dikkat edilecek husus fiillerin bireysel ve mü'minin iradesi dışında cereyan etmiş olmalarıdır. Katli de haksız yere veya hata ile öldürülme olarak anlayabiliriz. Buna göre bu haksızlığa

⁹⁶ Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-mefâtih*, IX, 244.

uğrama veya hata ile öldürülme kişinin günahlarına keffaret olacaktır.

Ancak fitneyi nasıl anlayacağız? Fitne “Mallarımız ve çocuklarımız sizin için bir fitnedir”⁹⁷ ve “Size kadınlardan daha zararlı fitne bırakmadım” hadisinde⁹⁸ “imtihan” anlamında kullanıldığı gibi genel olarak “kıyamet alametleri ve iç karışıklıklar” için de fitne kelimesi kullanılmaktadır. Bununla birlikte hadiste bu kelimenin “fiten” şeklinde kullanılması daha ziyade ikinci anlamı çağrıştırmaktadır. O halde fitnenin kişinin günahlarına keffaret olması nasıl olacaktır? Şayet bütün taraflarıyla birlikte fitnelere karışanlar rahmete mazhar olacaksa, bunu anlamak gerçekten zorlaşacaktır. O halde fitne kelimesini tarafları açısından şöyle tasnif edebiliriz:

a. Fitne çıkaran, fitneye düşürenler

b. Fitneye maruz kalanlar

Böyle bir durumda fitneye maruz kalanların rahmete mazhar olabileceğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla hadiste genel olarak geçen fitne kelimesini de bu şekilde kayıtlamamız gerekmektedir. Fakat daha önce kaydettiğimiz, Abdullah b. Yezîd rivayetinin bağlamı “fitne” kelimesinin bu şekilde kayıtlanmasına engel teşkil etmektedir.

Sonuç

Hadîs çalışmalarında illet, öteden beri önemini muhafaza eden bir konudur. İlet konusunda sened araştırmasına ağırlık veren alimlerimiz metni de ihmal etmemişlerdir. Hadîs metni çeşitli şekillerde illet taşıyabilmektedir. Bunlardan biri de hadîsin bir başka hadîsle tearuz etmesi durumudur. Bu çalışmada bahis mevzu olan hadîs böyle bir illet taşımaktadır.

Şarihlerimiz hadîsin sahih oluşundan yola çıkarak hadîsi te’vil etmişlerdir. Fakat hadîsin açık anlamı te’vile müsait görünmemektedir. Buna göre hadîs

⁹⁷ Tegâbun, 15.

⁹⁸ Buharî, Nikah, 18; Müslim, Zikir, 97; Tirmizî, Edeb, 31.

ümmetin hepsinin rahmete mazhar olduğunu ve ahirette azap görmeyeceğini ifade etmektedir. Bu haliyle hadîs Buharî'nin isabetli bir şekilde belirttiği gibi şefaati ve ümmetten bir topluluğun cehenneme girip sonra çıkacağını beyan eden hadîslerle çelişmektedir. Bu durumda bazı tariklerden sahih olarak nakledilen bu hadîs metnindeki çelişki dolayısıyla illetli olmaktadır. Buharî bu illetten dolayı, sayı itibarıyla daha çok ve daha açık olan şefaati ve ümmetten bir topluluğun cehenneme girip sonra çıkmasıyla ilgili hadîsleri tercih etmiştir.

Bununla birlikte metninde başka bir problem vardır. O da “ümme time ahirette azap yoktur” ifadesinden sonra iki farklı bölümün gelmesidir. Bunlardan biri “azabın bu dünyada vuku bulacağına” dair ifadelerdir. Diğeri ise “kıyamet günü başka din müntesiplerinin mü'minler için cehennemden kurtuluşun fidyesi olmalarına” dair ifadelerin geçtiği rivayetlerdir. Aynı raviden nakledilen bu rivayetin böyle farklı anlamlar ortaya çıkarması dikkat çekmektedir. Bununla birlikte yine Ebu Burde'den nakledilen bazı rivayetlerde ise sadece kıyamet günü fidye olayı geçmektedir. Böyle olunca hadîsin anlaşılması güçleşmekte, hadîslerin birbirine karışma ihtimali artmakta ve illetli bir duruma düşmektedir.

Aslında hadîste geçen “onlara ahirette azap yoktur” ifadesi olmazsa, geri kalanını yorumlamak mümkündür. Bu hadîsin “ümmetin, rahmete mazhar oluşu, başına gelen bela ve musibetlerin günahlarına keffaret olması itibarıyla bu rahmete dahil olması” şeklinde genel olarak vermek isteği mesaj, İslam'ın genel ilkelerine uymaktadır. Fakat büyük bir ihtimalle hadîs, ravilerden kaynaklanan bir hata ile veya ravinin anladığı manayı biraz daha umumileştirmesi suretiyle “ümmetin ahirette azap görmeyeceği” şeklinde nakledilmiş olabilir. Bu ifade ise hadîsi problemlili hale getirmekte, diğeri bir ifadeyle illetli kılmaktadır. Bununla birlikte bu ifadenin yer almadığı, Ebu Hanîfe ve Muaviye b. İshak kanalıyla ayrı ayrı Ebu Burde'den nakledilen iki tarik ve Ebu Burde'nin Abdullah b. Yezîd'den çok kısa olarak naklettiği rivayet dikkate alındığında böyle bir metnin illetten uzak olduğu söylenebilir. Zaten bu tariklerin dışındaki rivayetlerin hepsi eleştiriye maruz

kalmıştır.

Bu noktada özellikle bir şeyi vurgulamak istiyoruz: Hadîste diğer hadîslere aykırı bir durum olsa da sahih tarikten gelen bu rivayetlere “mevzu hadîs” denilemez. Bu tür hadîsler çeşitli illetlerden dolayı muallel duruma düşmektedir. Dolayısıyla her ne kadar delil olma açısından bir problem varsa da muallel bir hadîsi mevzu hadîs kapsamına dahil etmek mümkün değildir.